

**Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔԸ՝ ԱՍՎԱԾ
«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԱՐԵՎԵԼՔԸ»
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՈՒՄ**

**ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՂՋՈՅՆԻ ԽՕՍՔ
«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԱՐԵՒԵԼՔԸ»
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՈՒՄ**

(ԵՐԵՒԱՆ, 15 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ, 1998)

Սրտի խոր գոհունակությամբ եւ սիրոյ ու գնահատանքի զգացումներով կ'ողջունենք այս Գիտաժողովը, «Հայաստանը եւ Քրիստոնեայ Արեւելքը» ընդհանուր բանաձեւին տակ, կազմակերպուած՝ քրիստոնէութեան որպէս պետական կրօն ճանաչման 1700-ամեակին առիթով Հայաստանի Հանրապետութեան կողմէ նշանակուած Յանձնաժողովի նախաձեռնութեամբ:

Մենք անձնապէս անելի երջանիկ պիտի զգայինք եթէ Գիտաժողովի երեք օրերու ընթացքին կարեւնայինք նստիլ ձեր՝ մասնակցողներուդ կողքին եւ հետեւիլ ձեր ներկայացնելիք ուսումնասիրական զեկոյցներուն եւ անոնց հետեւող խօսակցութիւններուն, որոնց մէջէն վստահաբար նոր լոյսի շողեր պիտի իջնէին հայ ժողովուրդի անցնող անելի քան 1700 տարիներու քրիստոնէական պատմութեան, գրականութեան, մշակոյթի եւ արուեստի առանել եւս լուսաբանման եւ անելի խոր ու հարազատ հասկացման համար: Դժբախտաբար Մեր ընդհանրական եւ ծանրաբեռն պարտաւորութիւնները, նաեւ Մեր առողջական վիճակը Մեզի կը զլանան այդ երջանկութիւնը: Զեզմէ ոմանք անձամբ ծանօթ անձիք եմ ինձ համար: Քաջ գիտեմ, որ ես անձնապէս գիտական որոնումներու, հետազոտութիւններու սէրը եւ փորձը միշտ ունեցած եմ, բայց եկեղեցական կեանքի Մեր անմիջական պարտաւորութիւնները թոյլ չեն տուած անոնց ընթացք տալ միշտ, գործնականապէս եւ ամբողջականօրէն: Բայց սէրն ու ճաշակը հայոց պատմութեան, յատկապէս հայ քրիստոնէական մտածողութեան եւ մշակոյթի ու աստուածաբանական գրականութեան հանդէպ՝ երբեք չեն մարած իմ մէջ: Եւ այսօր, խոստովանիմ, որոշ նախանձով է որ կը նայիմ գիտնականի իրենց կոչումը եւ առաքելութիւնը լիովին արժեցուցած եւ արժեցնող իմ եղբայրներուն եւ քոյրերուն, որոնք համալսարաններու ամպիոններէն, մատենադարաններու խորշերէն, մագաղաթ-

ներու մութ ու խոնավ էջերէն, հողի ընդերքէն, անբակներու կտորներէն, արխիւային փոշոտ անկիւններէն նոր յայտնաբերումներ կը կատարեն Հայոց Եկեղեցոյ եւ ազգի պատմութեան եւ մշակոյթի այլազան բնագաւառներուն մէջ: Ջերմօրէն պիտի փափաքէի որ Ջերմ գեկոյցները մատչելի դառնային նաեւ ինձի, որպէսզի ես ալ կարենայի գէթ մասամբ վայելել քարիքները ձեր շարունակուող ուսումնասիրական պրպտումներուն:

Բացման այս միտքին իմ ցանկութիւնն է մէկ-երկու իրողութեանց անդրադառնալ այս Գիտաժողովի դերին եւ անոր կապուած սպասումներու մասին:

Ա.

Բարձրօրէն կը գնահատենք այն երեւոյթը որ նշուած է Գիտաժողովի ընդհանուր թեմայի քանաձեռումին իսկ մէջ «Հայաստանը եւ Քրիստոնէայ Արեւելքը»: Հայ ժողովուրդի պատմութիւնը, անցեալ դարերու վրայ իրագործուած ինքնաարտայայտութեան ընթացքը, առհասարակ մշակոյթ քառով տարագուած, հարկ է որ դիտուի իր ընդհանուր շրջագծին մէջ որ եղած է Արեւելեան Քրիստոնէութիւնը (Eastern Christian tradition)/ Ժիշտ է որ այս օրերուն Արեւելք եւ Արեւմուտք հասկացողութիւնները չեն այն ինչ որ եղած էին անցեալին: Այսօր Արեւելքը ներկայ է Արեւմուտքին մէջ, եւ՝ փոխադարձաբար: Բայց նոյնքան ճիշդ է որ Հայոց Եկեղեցին եւ հայ մշակոյթը իրենց հոլովոյթը ապրած են առաւելաբար ի հաղորդութեան ըլլալով Քրիստոնէայ Արեւելքին հետ, յատկապէս Յունական, Ասորական, Վրացական աւանդութեանց եւ ստեղծագործութեանց հետ: Աւելի ուշ շրջանին էր, Խաչակրաց շարժումէն ետք, որ Հայոց Եկեղեցին եւ Հայ ժողովուրդը Արեւմուտքի հետ մշակեցին սերտ յարաբերութիւններ: Բայց իր կազմաւորման շրջանին (normative period), 4-րդ, 5-րդ, 6-րդ դարերուն Քրիստոնէայ Հայաստանը ինքզինք իրագործեց գլխաւորաբար Արեւելեան Քրիստոնէայ մշակոյթի հետ անմիջական եւ սերտ յարաբերութիւններ մշակելով: Այդ կմիջը մնաց անաղարտ Հայոց Եկեղեցոյ ծէսին, դասաւարանական ըմբռումներուն, հոգեւոր կեանքին (spirituality), կանոնական դրութեան եւ արուեստի իրագործումներուն մէջ: Հայ քրիստոնէական մշակոյթը, հետեւաբար, չէ եղած արդիւնքը կղզիացեալ գոյափիճակի, այլ յարաբերական ուժեղ ընթացքի: Վկայ թարգմանական գարմանալի երեւոյթը հայ գրականութեան մանաւանդ սկզբնական ձեւաւորման շրջանին եւ բոլոր վերածննդեան յատուկ շրջաններուն:

Բ.

Պատմութիւնը, անցեալի ժառանգութիւնը, չէ կարելի ըմբռնել սոսկ կայական (static) մօտեցումով: Աւելի ուժական քան մը (dynamic) կայ

պատմութեան մէջ քան ինչ որ ընդհանրապէս կ'երեսակայրոյ: Պատմութիւնը, իմ պարզ հասկացողութեամբ, անցեալի դէմքերու եւ դէպքերու ցուցաբանդէս մը չէ, պարզապէս թանգարանային պահպանութեան եւ անցեալի ճանաչման նուիրում զործօնութիւն մը: Պատմութիւնը ճշմարտութեան որոնումն է որ ոյժ ունի ներգործելու մեր ներկային վրայ: Անտարանի խօսքը շատ աւելի խորունկ է քան այն ինչ որ երբեմն սովորական քարոզիչներ կը պատկերացնեն: Յիսուս ըսաւ. «Եւ ծանիջիք զճշմարտութիւնն, եւ ճշմարտութիւնն ազատեսցէ զձեզ» (ՅՈՎԷ. Ը. 32):

Ճշմարտութիւնը մարդ էակին եւ ազգին կուտայ իր ինքնութեան յստակ իմացումը: Մեզ կը փրկէ կամայական, պարագայական, մասնակի, մակերեսային ինքնըմբռնումներէ, որոնք յաճախ մեր կորստեան պատճառ կը դառնան: Ուրիշ տեղ ըսած եմ որ պատմութիւնը, ճիշդ ըմբռնուած, ցոյց կուտայ աշխարհի մէջ մեր կտրած ճամբան, որուն մէջէն կրնանք աւելի յստակ ըմբռնել, տեսնել եւ զծել մեր գալիք ճանապարհորդութիւնը: Զգացական, ինքնասիրական, ինքնահպարտական եղանակներով չէ կարելի յստակ տեսնել մենք զմեզ: Պատմաբանին, քանաւէրին, գիտնականին ակնոցը գոյն չի կրնար ունենալ: Պարզ, ջիւղ եւ ուղիղ պէտք է ըլլայ անոր նայումաձքը: Եզնիկ կողքացին ըսած է աստուածային, գերբնական, անտեսանելի, իմանալի իրականութեանց համար, թէ «Յորժամ զաներելութէն եւ զնորին զմշտնջենատր զօրութիւնէն ճառիցէ ոք, քանզի մարմնատր լեալ է, պարտի զմիտս յստակել եւ զխորհուրդս սրբել, զյոյզս շարժմանց պարզել, զի յայն գոր առաջի եղ' հասանել կարասցէ: Նա եւ որ ընդ ճառագայթս արեգականն հայել կամիցի, պարտի զպղտորութիւն աչացն' զաղտն եւ զբիծն ի բաց պարզել, զի մի մթաքքն որ' զբքօք շողայցեն, արգել հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյն լիցին»: Որքա՛ն ճշմարիտ են այս խօսքերը նաեւ աշխարհի եւ կեանքի տեսանելի երեւոյթներուն համար...:

Մենք կը սպասենք որ այս գիտածողովը բերէ մեր լոյս ճշմարտութեան վրայ, ապրուած կեանքի եւ ստեղծագործութեանց վրայ, որպէսզի աւելի յստակ եւ վճիտ տեսնենք 1700-ամեայ քրիստոնէական ժառանգութիւնը հայ ժողովուրդին:

Գ.

Հայց. Եկեղեցին խոր ու բազմախառ անցեալ ունի, բայց ինք անցեալի չէ վերածուած: Այսօր շնչող, ապրող, գործող կեանք է ան ողջ Հայութեան կեանքին մէջ ի Մայր Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի: Հայ ժողովուրդի կեանքը ներկայ ժամանակներուն, քրիստոնէական պատմութեան այս երկրորդ հազարամեակի վերջին տասնամեակին մեր ընթացքի մը, մեր ուղիի մը մէջ մտած է Հայաստանի Անկախ Հանրապետութեան հռչակումով: Եթէ անցեալին, շատ յաճախակիօրէն, Հայ ժողովուրդի եւ Հայց. Եկեղեցւոյ կեանքի ընթացքը կ'իրագործուէր զխաւորաբար օտար ոյժերու

եւ պետութիւններու կամ կայսրութիւններու տիրապետողական ազդեցութեան տակ, այսօր այդ ընթացքը դարձած է ազատ արտայայտութիւնը հայ ժողովուրդի կամքին: Պարսկական մագդեզական կայսրութիւնը, կամ Բիզանդական քրիստոնէայ կայսրութիւնը, կամ Օսմանեան Թուրքիան կամ Ցարական Ռուսիան եւ կամ Սովետական Միութիւնը չեն այլեւս որ իրենց կամքը կը պարտադրեն հայ ժողովուրդին: Այսօր Հայաստանը եւ Հայց. Եկեղեցին անմիջական պատասխանատուութիւնն են հայ ժողովուրդին: Բազում դարեր այդ անկախութիւնը կորսնցուցած, բայց զայն միշտ երազած ու անոր համար պայքարած հայ ժողովուրդի այսօրուան ապրող եւ պատասխանատուութիւն ստանձնել գիտցող զաւակներուն համար խանդավառութեան, ոգետրութեան, ցնծութեան սկզբնական օրերը անցան: Եօթնամեայ կեանք ունեցող Հանրապետութիւն է արդէն մեր մեր Հանրապետութիւնը, որուն որդեգրած ազատութեան պայմաններուն տակ մեր պատասխանատուութեան է կոչուած Հայց. Առաքելական Ս. Եկեղեցին իր Մայր Աթոռով, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեամբ, Ս. Էջմիածնով, եւ բոլոր միւս նուիրապետական Աթոռներով:

1700-ամեակի բոլոր ձեռնարկները՝ ուխտագնացութիւններ, ցուցահանդէսներ, հրատարակութիւններ, գիտաժողովներ, վերանորոգչական եւ մեր շինարարական աշխատանքներ ունին մէկ նպատակ — կարելի եւ բարձրագոյն աստիճանի յստակութեամբ տեսնել, ըմբռնել մեր ինքնութիւնը որպէս քրիստոնէայ ազգ, անցեալի իրագործումներու, դրական ու ժխտական երեւոյթներու, յաջողութիւններու ու ձախողութիւններու անաչառ, համարձակ ճանաչմամբ, դէպի ապագայ երթալու մեր ճանապարհին վրայ: Մեր ինքնաճանաչման բիրեղացումի ժամանակն է այս ժամանակը, մանաւանդ մեր Մայր Հայաստանի մէջ անցնող եօթանասուն տարիներու Խորհրդային բռնատիրական իշխանութեան թողած հետքերէն ձերբազատուելով եւ ազատ ու անկաշկանդ մտածողութեամբ մեր ինքնութիւնը պարզելով, ամրացնելով եւ զարգացնելով: Որովհետեւ այդ բռնական իշխանութիւնը ոչ թէ սոսկ քաղաքական կամ տնտեսական եւ կամ վարչական բնագաւառներու մէջ գործեց իր աները, այլ նաեւ ու մանաւանդ հոգեւոր արժէքներու, ազգային առողջ ըմբռումներու, մեր անցեալի արուեստակէտը, դիտումնատրական (տեղեկագիտական), մեկնաբանութեան բնագաւառներուն մէջ:

Հետեւաբար, ճշմարտութեան որոնումը պէտք է դառնայ մեր իմացական, հոգեւոր, բարոյական, ազգային կեանքի մայրուղին: 1700-ամեակը սքանչելի, բացառիկ պահ մըն է թէ՛ Եկեղեցիին, թէ՛ պետութեան եւ թէ՛ ժողովուրդին համար վերագտնելու այդ մայրուղին եւ շտարածուելու համար խափուսիկ արահետներու մէջ: Ահա թէ ի՞նչ մտածումով եւ ի՞նչ ակնկալութեամբ կը նայինք այս եւ նման այլ Գիտաժողովներու, որոնք վստահաբար մեծ նպաստ պիտի բերեն այդ ինքնաճանաչման, «Մանիր

գ-Քեզ» շարունակական ընթացքին մէջ, մանաւանդ մեր պատմութեան այս բախտորոշ հանգրուանին:

Դ.

Վերջին մտածում մը եւս կ'ուզէի ձեզի հետ բաժնել այս բեմէն իջնելէ առաջ: Հայց. Եկեղեցւոյ պաշտօնական հիմնադրութեան կամ քրիստոնէութեան որպէս ազգային կրօն պետական ճանաչման 1700-ամեակը զուտ հայկական շրջանակներու մէջ նշուելիք տարեդարձ մը չէ: Հայ ժողովուրդի 1700-ամեայ քրիստոնէական վկայութիւնը կը պատկանի համայն քրիստոնէական Եկեղեցւոյ եւ նաեւ մարդկութեան պատմութեան: Մասնատրաքար միջեկեղեցական (էկիւմենական) այս դարաշրջանին՝ չէ կարելի կղզիացալ, մեկուսացալ եւ մեր ազգային շրջանակներու մէջ ինքնապարփակուիլ, «մենք մեր եղով տապկուիլ» ինչպէս կ'ըսէ ժողովրդական առածը: Ահա թէ ինչո՛ւ բարձրագոյն աստիճանի գնահատանքով կ'ողջունեմ այս գիտածողովին մասնակցող եւ ազգութեամբ ոչ հայ մեր սիրելի գիտնականները, որոնք կուզան ուրիշ մշակութային ժառանգութիւններէ եւ իրենց կեանքին ու գործին մաս եւ բաժին են դարձուցած Հայ ժողովուրդի, Եկեղեցւոյ, լեզուի, մշակոյթի պատմութեան ուսումնասիրութիւնը: Մեր ցանկութիւնն է որ Հայաստանէն դուրս, արտասահմանի այլ գիտական, ակադեմիական եւ գեղարուեստական կեդրոններու, համալսարաններու եւ գիտական հաստատութիւններու կողմէ եւս ձեռնարկուին նման կամ այլ կարգի մեծ ու փոքր գիտածողովներ, որպէսզի մինչեւ 2001 թուականը մեր ժողովուրդը կարենայ վայելել ճշմարտութեան բարիքները ինք իր մասին եւ շարունակէ իր յառաջադիմական կեանքը ընդ հաղորդութեամբ այլ ազգերու, Եկեղեցիներու եւ մշակոյթներու:

Թաջողութիւն ձեզ, բարի երթ Գիտածողովին:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Սեպտեմբեր 1998

Ի Ա. Էջմիածին